

Ποσειδῶνας, ο θεός της θάλασσας

Αγαλμάτιο του θεού Ποσειδῶνα (Μουσείο Δήλου Α.04120, Αίθουσα 11), αντίγραφο έργου του 4^{ου} αι. π.Χ. Βρέθηκε πιθανόν στην Οικία με τον Διόνυσο. Ύψος 0,86 μ. Τέλη 2^{ου} αι. π.Χ. Ο θεός παριστάνεται γυμνός, με το λεπτό σφιχτοδεμένο σώμα του κολυμβητή, μαλλιά και γένια νοτισμένα από την αρμύρα της θάλασσας και ανακατεμένα από τους ανέμους. Στο αριστερό του χέρι κρατούσε χάλκινη τρίαινα.

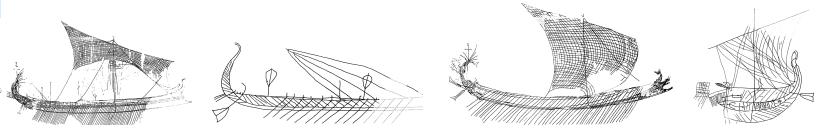
Στην Αγορά του Θεοφράστου, βορειοδυτικά του Ιερού, σώζονται τα ερείπια του Ποσειδείου, του ιερού του Ποσειδῶνα, και του βωμού του Ποσειδῶνος Ναυκλαρίου. Ο Ποσειδῶνας συνδέεται με την εμφάνιση της Δήλου, μια και ήταν αυτός που στερέωσε τον περιπλανώμενο βράχο με διαμαντένιους κίονες στο βυθό της θάλασσας για να γίνει από άδηλος (=αόρατος, αφάνερωτος), «αυτή που οι θνητοί ονομάζουν Δήλο, αλλά οι μακάριοι Ολύμπιοι θεοί», που βλέπουν τον κόσμο από ψηλά, «τη λένε της μαύρης γης το φωτοβόλο αστέρι» (Πίνδαρος), και να γεννήσει εκεί η Λητώ τους δύο θεούς του φωτός.

Ο Ποσειδῶνας, προσωποποίηση της δύναμης της φύσης (τρικυμία, σεισμός, ορμή των αλόγων) λατρευόταν στη Δήλο με τα επίθετα Ναυκλάριος (προστάτης των πλοίων και των ναυτικών), Ασφάλειος, Ορθόσιος, Θεμελιούχος (προστάτης της σταθερότητας της πόλης), Αίσιος (ευσιώνος, καλορίζικος) και Ιππηγέτης (οδηγός των αλόγων). Οι έμποροι, τραπεζίτες και εγδοχείς από την Τύρο, την Ασκαλώνα και την Βυρηττό που έμεναν στο νησί, λάτρευαν τον Ποσειδῶνα ως ένα από τους πάτριους θεούς τους, καθώς επίσης και οι Ρωμαίοι που τον λάτρευαν ως Neptune. Στον Όμηρο Ο

Ποσειδῶνας παρουσιάζεται ήδη ως ο επίσημος θεός της θάλασσας. Στην Ιλιάδα (Ο 187-193) οργισμένος διακηρύσσει ότι είναι ίσος με τον Δία και οριοθετεί το βασίλειο του:

«Μά ὁ Κοσμοσειστής τότε θύμωσε κι ἀπηλογιά τῆς δίνει:
«Ὦχοῦ, τά λόγια του [του Δία] ὄλο ἔπαρση, κι ἄς εἴν' τρανός, πού θέλει, μιά κι εἴμαστε ἴσοι, ν' ἀφεντεύει με μέ βιάς, ἀθέλητα μου.
Τρεῖς ἀδερφοί ἀπ' τόν Κρόνο πού' μαστε, παιδιά τῆς Ρέας κι οἱ τρεῖς μας, πρῶτος ὁ Δίας, κι ἐγώ, καί τῶν νεκρῶν ὁ ρήγας, ὁ Ἄδης, τρίτος, σέ τρία τόν κόσμο τόν μοιράσαμε, καθένας τό δικό του καί κληρο ὡς ρίξαμε, στή θάλασσα τήν ἀφρισμένη πέφτει νά μένω ἐγώ γιά πάντα, κι ἔλαχε στόν Ἄδη τό σκοτάδι, καί πήρε ὁ Δίας τά οὐράνια τ' ἄσωστα με σύγνεφα κι αἰθέρα ὅμως ἡ γῆ κι ὁ μέγας Ὀλυμπος εἶναι μαζί ὀλονῶ μας...»

Μετάφραση Ν. Καζαντζάκη – Ι. Θ. Κακριδής

Π. Ι. Χατζηδάκης
Αρχαιολόγος

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ - ΚΑ΄ ΕΠΚΑ - ΔΗΛΟΣ Περιβάλλον και Πολιτισμός 2011

ΔΗΛΟΣ - η γη, το νερό και ο αγέρας

Ο τόπος μας είναι κλειστός, ὄλο βουνά που ἔχουν σκεπή το χαμηλό ουρανό μέρα και νύχτα. Δεν ἔχουμε ποτάμια δεν ἔχουμε πηγάδια δεν ἔχουμε πηγές μονάχα λίγες στέρνες, ἄδειες κι αυτές, που ηχούν και που τις προσκυνούμε...

Γ. Σεφέρης, Η Πέτρα

Ο περιγηγής Στράβων (Γεωγρ. Ι.Σ.485), που γεννήθηκε λίγα χρόνια μετά την δεύτερη καταστροφή της Δήλου (69 π.Χ.), περιγράφει με λίγα λόγια το μικρό νησί: «η πόλη της Δήλου είναι σε πεδιάδα και εκεί είναι και τα Ιερά του Απόλλωνα και της Λητώς. Πάνω από την πόλη είναι ο Κύνθος, ένα γυμνό και βραχώδες βουνό. Ο Ινωπός ποταμός, που δεν είναι μεγάλος, διατρέχει το μικρό νησί». Η συνολική έκταση της Δήλου είναι μόλις 6,85 τετραγωνικά χιλιόμετρα, ενώ η γειτονική Ρήνεια έχει έκταση 17 τετ. χμτρ. και η Μύκονος 89,7 τ. χμτρ. Τα μέχρι τώρα ανασκαμμένα μνημεία καταλαμβάνουν μια έκταση 0,9 τετραγωνικών χιλιομέτρων περίπου στο κέντρο του νησιού, δηλαδή λίγο περισσότερο από το 1/7 του ὅλου χώρου.

Το κλίμα της Δήλου είναι εύκρατο νησιωτικό. Ο χειμώνας είναι ήπιος με σπάνιους παγετούς και ακόμη σπανιότερες και μικρές διάρκειας χιονοπτώσεις (τελευταία φορά χιόνισε το Φεβρουάριο του 2004. Η προηγούμενη ήταν τον Μάρτιο του 1987). Το καλοκαίρι είναι δροσερό, χωρίς βροχές, συχνά με αρκετή υγρασία τις πρωινές ώρες, και με δυνατούς ανέμους (6 - 9 Beaufort) τους μήνες Ιούλιο - Αύγουστο (μελέμια). Ακόμη και για τα εξελιγμένα σύγχρονα σκάφη το ταξίδι είναι συχνά πολύ δύσκολο στη διάρκεια των μετεμιών και πολλές φορές αδύνατο. «Τα θαλασσινά ταξίδια δεν είναι αστεία υπόθεση» γράφει ο Κικέρωνας (epist. ad Atticus, 5.12.1) στον Αττικό τον Ιούλιο του 51 π.Χ., «ιδιαίτερα τον μήνα Ιούλιο. Φτάσαμε στη Δήλο ἔξη μέρες ἀφότου ξεκινήσαμε από την Αθήνα. Στις 6 Ιουλίου ξεκινήσαμε από τον Πειραιά και φτάσαμε στο Σούνιο με δύσκολους ανέμους, που μας κράτησαν εκεί μέχρι την άλλη μέρα, αλλά στις 8 Ιουλίου το ταξίδι μέχρι την Κέα ήταν ευχάριστο. Από εκεί φτάσαμε στη Γυάρο με δυνατό άνεμο, παρόλο που δεν ήταν αντίθετος στην πορεία μας, στη συνέχεια στη Σύρο και από εκεί στη Δήλο, καλύπτοντας την απόσταση πιο γρήγορα απ' ό τι θα ευχόμαστε. Τα ανοιχτά ροδίτικα καράβια, όπως γνωρίζεις κι εσύ, είναι τα χειρότερα στον κόσμο όταν έχει τρικυμία. Μετά από όλα αυτά δεν πρόκειται να βιαστώ καθόλου, και δεν θα το κουνήσω από τη Δήλο αν δε δω καθαρές τις βουνοκορφές της Τήνου». Ακόμη σήμερα οι ναυτικοί και οι ψαράδες του Αιγαίου εξετάζουν προσεκτικά την βουνοκορφή του Τσικνιά αν διαγράφεται καθαρά στον ορίζοντα είναι «καλοσημαδιά», αν όμως καλύπτεται από σύννεφα δεν ανοίγονται στη θάλασσα.

Στο βραχώδες νησί δεν υπάρχουν πηγαία νερά, αλλά στο στεγανό γρανιτικό υπόβαθρο, παρά την έντονη τεκτονική διάρρηξη που επικρατεί στο χώρο, δημιουργείται ένας περιορισμένος, αλλά σημαντικός για το νησί φρεατικός ορίζοντας σε μικρό σχετικά βάθος. Το πόσιμο νερό αντλείται από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα από τα ίδια πηγάδια (πηγάδι της Κλεοπάτρας, πηγάδι του Μαλτέζου) που βρίσκονται στα αίθρια των αρχαίων σπιτιών. Όλα τα σπίτια είχαν κάτω από το αίθριο, την κεντρική υπαίθρια αυλή, μια μεγάλη τετράγωνη δεξαμενή στην οποία συγκεντρωνόταν το βρόχινο νερό από την στέγη. Η οροφή της δεξαμενής στηρίζεται σε τόξα από πωρόλιθο και καλύπτεται με ψηφιδωτό δάπεδο που είναι χαμηλότερα από το δάπεδο του περισώου (=ο στεγασμένος χώρος γύρω από το αίθριο). Πιθανόν ο χώρος αυτός γειμίζονταν τους καλοκαιρινούς μήνες με νερό, που αφενός μεν αναδείκνυε τα χρώματα του ψηφιδωτού, αφετέρου, με την εξάτμιση, δημιουργούσε μια αίσθηση δροσιάς γύρω. Εκτός από τα ιδιωτικά πηγάδια των σπιτιών, υπήρχαν πολλά δημόσια πηγάδια και κρήνες.

αναπαράσταση του αίθριου της Οικίας των Κωμωδών

Έχει υπολογισθεί - μάλλον με υπερβολική αισιοδοξία - πως στις δημόσιες και ιδιωτικές δεξαμενές της Δήλου συγκεντρωνόταν μια ποσότητα 280.000 κυβικών μέτρων νερού, με την υπόθεση φυσικά ότι είχε βρέξει αρκετά ώστε να γεμίσουν οι δεξαμενές, όπως έγινε το Φεβρουάριο του 2003, που για πρώτη φορά οι δεξαμενές ξεχείλισαν. Φαίνεται όμως πως το νερό δεν ήταν ποτέ αρκετό στις αρχές του 1^{ου} αι. π.Χ. ένας σκλάβος που κατοικούσε στην *Οικία της Λίμνης* χάραξε στον τοίχο του μικρού δωματίου του λίγες γραμμές γεμάτες νοσταλγία για την πατρίδα του την Αντιόχεια, "*που έχει πράσινα σύκα και άφθονα νερά*".

Τα νερά της βροχής σχημάτιζαν στην αρχαιότητα τον περίφημο Ινωπό ποταμό, που κατέβαινε από τους βορειοανατολικούς πρόποδες του Κύνθου, συγκεντρωνόταν σε μια τεχνητή δεξαμενή, την *Ινώπου Κρήνην*, κι από εκεί με εκτεταμένα αρδευτικά έργα διοχετευόταν στην πόλη και στο Λιμάνι. Το νερό της βροχής, που συγκεντρωνόταν στο χαμηλότερο σημείο του νησιού, στα βόρεια του Ιερού, σχημάτιζε την περίφημη *τροχοειδή* Ιερή Λίμνη, «*που περιστρέφει κύκλο τα νερά της, εκεί που κύκνοι μελωδοί υπηρετούν τις Μούσες*» (Ευριπ. *Ιφιγένεια εν Ταύροις*, 1097-1105).

Στο νότιο τμήμα της Δήλου, στη γειτονική Ρήνεια και στη Μύκονο υπήρχαν αγροκτήματα που προμήθευαν τους κατοίκους της Δήλου με φρέσκα λαχανικά - όπως γίνετα και σήμερα. Πολλά από αυτά τα αγροκτήματα ανήκαν στο Ιερό και ενοικιάζονταν σε ιδιώτες. Εκεί καλλιεργούσαν κυρίως αμπέλια, σιτάρι και κριθάρι, είχαν αιγοπρόβατα, βοοειδή, χοίρους και μελίτσια. Στις επιγραφές (ID 452+467) αναφέρεται ότι τον 2^ο αι. π.Χ. σε ένα από τα 24 περίπου αγροκτήματα της Μυκόνου υπήρχαν: *37 συκαί, 2750 άμπελοι, 25 αγριέλαιοι, 2 μυρσίνοι, 3 καρύαι, 56 μηλέαι, 1 φοίνιξ, 1 δάφνημα*. Οι μικρές κοιλάδες και οι λόφοι της Μυκόνου ήταν σκεπασμένες με χιλιάδες κλήματα, το μυκονιάτικο κρασί ήταν περίφημο στη αρχαιότητα και το σταφύλι ήταν για αιώνες το σύμβολο της Μυκόνου. Θεός - προστάτης της Μυκόνου ήταν ο Διόνυσος, ο οποίος απεικονιζόταν κισσοστεφανωμένος και γυμνός στα νομίσματα της πόλης.

Στη Δήλο, μέχρι τον 2^ο π.Χ. αιώνα τουλάχιστον, θα πρέπει να υπήρχαν αγροκτήματα και κήποι με δέντρα, που σιγά - σιγά εκτοπίστηκαν από δημόσια και ιδιωτικά κτήρια. Στους ελληνιστικούς χρόνους υπήρχαν μόνο λίγα δέντρα στο Ιερό, ανατολικά του Μνημείου των Ταύρων, ενώ ολόκληρη η γύρω περιοχή έγινε οικόπεδα για να κτίσουν τις πολυτελείς κατοικίες τους οι πλούσιοι έμποροι, εφοπλιστές και τραπεζίτες, που εγκαταστάθηκαν στο νησί. Στην πυκνοκατοικημένη ελληνιστική πόλη δεν υπάρχει χώρος για κήπους, ούτε υπάρχουν εσωτερικοί κήποι στα σπίτια, όπως συμβαίνει στην Πομπηία. Είναι πολύ πιθανόν όμως ότι στα περιστύλια των πολυτελών κατοικιών, που δεν έχουν ψηφιδωτό δάπεδο, υπήρχαν καλλωπιστικά φυτά.

Οι κλιματολογικές συνθήκες και η ποικιλομορφία του εδάφους (μικροί λόφοι, κοιλάδες, βραχώδη, παραλίες) δημιουργούν κατάλληλους οικότοπους για την ανάπτυξη φυτών με διαφορετικές απαιτήσεις. Οι δεξαμενές των αρχαίων σπιτιών και οι φυσικές ή τεχνητές κοιλάττες που υπάρχουν σε πολλά σημεία του νησιού, είναι γεμάτες με βρόχινο νερό μέχρι τον Ιούλιο, και παρέχουν ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη υδροχαρών φυτών. Αυτό που δεν φαίνεται να έχει αλλάξει στο νησί από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα είναι η αυτοφυής βλάστηση, έτσι που η Δήλος, εκτός από σημαντικός Αρχαιολογικός Χώρος, είναι ένα τεράστιο, φυσικό φυτολογικό Μουσείο, με μια μεγάλη ποικιλία φυτών. Μέχρι τώρα έχουν καταγραφεί 537 είδη, πολλά από τα οποία έχουν φαρμακευτικές ιδιότητες και χρησιμοποιούνται από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα για θεραπευτικούς σκοπούς. Κάποια φυτά που επιζούν σε περιορισμένο αριθμό και σε συγκεκριμένες θέσεις είναι πιθανόν απόγονοι ειδών που μεταφέρθηκαν στην αρχαιότητα για την παραγωγή φαρμάκων, ή αρωμάτων.

Η ιατρική ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένη στην πολυάνθρωπη και πλούσια πόλη της αρχαίας Δήλου. Έχουν βρεθεί πολλά ιατρικά εργαλεία, αγγεία που περιείχαν φάρμακα από φυτά, θερμοφόρες για την ανακούφιση πόνων με δημιουργία υπεραιμίας, αγαλμάτια του Ασκληπιού και αναθήματα στον Απόλλωνα, στις Χάριτες, στην Ίσιδα, στην Αφροδίτη, στη Δήμητρα και στον Ήρωα Ιατρό για ίσση πασχόντων μελών. Στα νότια του νησιού υπάρχει *Ασκληπιείο*, ενώ περισσότερα θεραπευτικά κέντρα θα πρέπει να υπήρχαν στη γειτονική Ρήνεια, όπου μεταφέρονταν οι βαριά άρρωστοι και οι επίτοκες, μια και στη Δήλο απαγορευόταν να γεννηθεί ή να πεθάνει κανείς. Στις επιγραφές της Δήλου αναφέρονται τα ονόματα πολλών ιατρών, αρκετοί από τους οποίους μαθήτευσαν στο περίφημο Ασκληπιείο της Κω. Ο Δήλιος ιατρός Αντιφάνης ήταν ο πρώτος που διατύπωσε την θεωρία ότι όλες οι ασθένειες προέρχονται από το είδος της διατροφής.

Νύμφη των νερών

Αγαλμάτιο Νύμφης, αντίγραφο ενός έργου του 4^{ου} αι. π.Χ. (Μουσείο Δήλου Α.04289, Αίθουσα 6). Βρέθηκε το 1949 στο αίθριο της Οικίας των Ερμών. Ύψος 0,92 μ., 2^{ος} αι. π.Χ.

Η *Οικία των Ερμών* είναι μια πλούσια κατοικία του 2^{ου} αι. π.Χ που αναπτύσσεται κλιμακωτά σε τέσσερα επίπεδα στην πλαγιά του λόφου. Στο ισόγειο, στη νότια πλευρά του αίθριου, είναι δύο κόγχες λαξευμένες στο φυσικό βράχο που ακόμη σήμερα αναβλύζουν νερό. Το νερό από αυτές τις κόγχες, καθώς και το νερό της βροχής από τη στέγη, συγκεντρωνόταν στην υπόγεια δεξαμενή, κάτω από το αίθριο, και το αντλούσαν από το πηγάδι που υπάρχει στο κέντρο της αυλής. Το άγαλμα της Νύμφης ήταν τοποθετημένο στη μια από τις κόγχες του αίθριου. Το μάτιο της σχηματίζει ένα καταρράκτη από μικρές πτυχές που παραπέμπει στην ιδιότητα της νύμφης ως θεότητας του υγρού στοιχείου και δείχνει την αγάπη των Δηλίων για κομψά και διακοσμητικά έργα.

Οι νύμφες, θεότητες του υγρού στοιχείου που κατοικούσαν σε πηγές, δάση, λιβάδια και βουνά, ήταν η ενσάρκωση της ώριμης παρθενικής νεότητας και της ομορφιάς της φύσης.

Θεός - ποταμός

Χάλκινο προσωπείο ποτάμιου θεού (ή Διόνυσου - Όσιρι;), Μουσείο Δήλου Β.07540, Αίθουσα 11. Βρέθηκε το 1957 σε ένα πηγάδι Ν. της Αγοράς των Κομπεταλιαστών. Ύψος 0,25 μ., 2^{ος} - 1^{ος} αι. π.Χ.

Το προσωπείο είναι στεφανωμένο με καρπούς και φύλλα κισσού, το ιερό φυτό του Διόνυσου, αλλά τα υγρά γένια και τα χαρακτηριστικά του προσώπου, που θυμίζουν το άγαλμα του Νείλου, δείχνουν ότι παριστάνει θεοποιημένο ποταμό - ίσως τον Νείλο - από τα πυκνά γένια του οποίου τρέχει νερό. Τα δύο μικρά κέρατα πάνω από το μέτωπο συμβολίζουν την ορμητική δύναμη των νερών του ποταμού, ο οποίος παρομοιάζεται με ταύρο, όπως ο ποταμός Αχελώος στις Τραχίνιες του Σοφοκλή (στ. 9-14): «*Μνηστήρας μου ήταν ένας ποταμός, ο Αχελώος, ο οποίος με τρεις διαφορετικές μορφές με ζητούσε συνέχεια από τον πατέρα μου και ερχότανε τότε σαν ταύρος δυνατός, τότε σαν λαμπρό κουλουριασμένο φίδι, και τότε σαν άνδρας με κέρατα ταύρου και γένια πυκνά που ανάβλυζαν κρουνοί νερού.*»

Το προσωπείο ήταν τμήμα της διακόσμησης ενός κάδου που περιείχε ίσως αγιασμένο νερό για τις τελετές της Ίσιδας. Παρόμοιοι σχήματος χάλκινα αγγεία χρησιμοποιούνται ακόμη σήμερα στην Ινδία για τη μεταφορά του ιερού νερού του Γάγγη.

